

MEZI „PRYČ OD ŘÍMA!“ A „MODEM VIVENDI“: Z OSUDŮ KATOLICKÉ CÍRKVE V ČESKOSLOVENSKU ZA PRVNÍ REPUBLIKY

Jana Kružiková

Summary:

IN BETWEEN “AWAY FROM ROME!” AND “MODEM VIVENDI”: *on fate of the Catholic Church in Czechoslovakia during the first Republic and...*

Since the beginning of the 20th century, in religion, as well as in other sectors of social life in the Czechoslovak Republic, the influence of secularization, liberalization, and modernization started to manifest itself. The impact was following: 1) decline in numbers of Catholics, 2) strengthening the influence of Protestant Churches, and 3) attempts to reform the Roman-Catholic Church and calls for its modernization. Now, we gradually pay attention to these phenomena. In 1910 (during the last census undertaken in the Austrian Monarchy), 90 % of Czechs declared themselves as Catholics. In 1921 (during the first Czechoslovak census), their numbers decreased to 82 %. In 1930, only 78% of inhabitants declared to be Roman Catholics. After 1918, some of the former Catholic worshippers went over to the Protestant Churches, some of them joined the newly formed Czechoslovak Church and majority was without denomination. During the 1930 census, persons “without denomination” composed the second largest group of inhabitants as classified by their denomination – approximately 8%. There were two major waves of leaving the Roman Catholic Church: 1) following creation of the Czechoslovak Republic in 1918, 2) in 1920, in connection with unsuccessful attempts to reform the Church. Since inhabitants of Czechoslovakia connected the Catholic Church with the Habsburg Monarchy (the idea of a union of throne and alter was common – for example the slogan: “We made a clean break with Vienna, we shall do the same with Rome” or “May good Czech be – or remain – Catholic?”). They considered leaving the Church as a demonstration of independence of the new Czechoslovak Republic; as weakening of Church’s influence on life in the new state.

Od počátku dvacátého století se v oblasti náboženské, stejně jako v ostatních oblastech života společnosti v Československé republice, projevoval vliv sekularizace, liberalizace a modernizace. Důsledkem toho došlo k: **1.** úbytku katolíků, **2.** posílení vlivu protestantských církví a **3.** snahám o reformu římskokatolické církve a volání po její modernizaci. Věnujme se nyní postupně těmto uvedeným fenoménům.

Roku 1910 (při posledním sčítání lidu v rakouské monarchii) se ke katolicismu hlásilo 90 % Čechů. V roce 1921 (při prvním československém sčítání) jejich počet klesl na 82 %. V roce 1930 se k římskokatolické církvi přihlásilo 78 % obyvatel. Po roce 1918 část bývalých katolických věřících přešla k církvím protestantským, část k nově vytvořené Československé církvi a nejpodstatnější část se stala bezkonfesijními. Při sčítání v roce 1930 tvořily osoby „bez vyznání“ druhou nejpočetnější skupinu obyvatel tříděných podle vyznání – asi 8 %.¹

K vystupování z římskokatolické církve došlo převážně ve dvou vlnách: **1.** po vzniku Československé republiky v roce 1918, **2.** roku 1920 v souvislosti s neúspěšnými snahami o reformu církve.

Jelikož si obyvatelé Československa spojovali s katolickou církví habsburskou monarchii (zažitou byla představa o spojení trůnu a oltáře – viz například heslo: „Zúčtovali jsme s Vídní, zúčtujeme s Římem“ nebo „Může dobrý Čech být – či zůstat – katolíkem?“), chápali své vystupování z této církve jako projev samostatnosti a nezávislosti nové Československé republiky, jako oslabení vlivu církve na život v novém státě.

Část vystoupivších z římskokatolické církve však – přes sílící sekularizaci a liberalizaci v Československé republice – cítila potřebu i po rozchodu s katolickou církví nějakým způsobem naplňovat své náboženské cítění; cítila potřebu kontinuity křesťanských hodnot, které určovaly jejich předchozí život nebo chtěla alespoň matrikově zůstat věřícími. Někteří z nich pod vlivem vůdčích politiků nového státu, zejména T. G. Masaryka, po opuštění katolické církve vstoupili do církve evangelické. Většina však, po roce 1920, do církve Československé.

Církev Československá vznikla z pražského spolku Jednota katolického duchovenstva, jenž sdružoval kněží usilující o reformu římskokatolické církve. Požadovaná reforma souvisela se snahou adekvátně se vyrovnat s novými

¹ Podle sčítání lidu z roku 1930 jsou procentuální zastoupení jednotlivých náboženských vyznání takováto: římskokatolická církev 78%, československá církev 7,3%, evangelické církve 4,7%, izraelské náboženství 1,1% (118 000), bez náboženské příslušnosti 8%. In: Milan Stloukal, Eduard Maur, Ludmila Fialová, Pavla Horská, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 299.

poměry plynoucími ze vzniku Československé republiky, s modernizací církve, s přizpůsobením učení i praxe katolické církve českému národnímu duchu. Základní požadavky, které se katoličtí kněží pokoušeli prosadit, byly tyto: rozšíření církevní samosprávy a možnost laické spolupráce v ní, úpravy při obsazování far, volba biskupů, zdobrovolnění celibátu, liturgie v národním jazyce, úprava kněžského studia, povolení církevních pohřbů žehem atd. Papež Benedikt XV. však požadované reformy zásadně odmítl a roku 1919 jmenoval nového pražského arcibiskupa (dr. Františka Kordače), který na jeho pokyn proti reformním snahám českých katolických kněží ostře vystoupil a roku 1920 Jednotu katolického duchovenstva rozpustil. Ještě roku 1920 se Jednota katolického duchovenstva rozštěpila na dvě složky: konzervativní a progresivní (liberální). Konzervativní menšina kladla větší důraz než na modernizaci na národní požadavky a ustavila se v českou pravoslavnou církev. Její představitel Pavlík (později sv. Gorazd) obdržel od srbského patriarchy biskupské svěcení a od něho a dalších reprezentantů světové ortodoxie byla česká církev uznána za autokefální. Počtem svých věřících však česká pravoslavná církev od svého vzniku až dodnes nepřekročila rámec nepatrné minority. Nespokojená většina kněží, tj. kněží progresivního křídla Jednoty katolického duchovenstva, založili roku 1920 novou Církev československou, která měla být zároveň reformační („svobodomyslná“) i národní. V jejím čele stál dr. Karel Farský. Oba názvy této nové církve – původní *československá* i později (roku 1950) přidaný *husitská* – dobře charakterizují ráz, ježž tomuto náboženskému společenství chtěli vtisknout jeho zakladatelé: nová církev se měla v Československu stát církví státní a být garantem návratu ke slavné husitské tradici české minulosti. V ohledu náboženské věrouky se však aspoň v první době své existence ubírala zcela odlišnými cestami než české reformní hnutí z 15. století. Nejdůležitější charakteristikou této církve asi bylo přizpůsobení křesťanské nauky modernímu duchu.

Snahy o modernizaci těch oblastí života jednotlivce, jež až do počátku dvacátého století byly pod vlivem katolické církve, vycházely samozřejmě nejen z reformující se církve samé, ale rovněž od státu, resp. jedinců reprezentujících stát. Liberální kruhy se s katolicismem střetávaly především v otázkách školských, kulturních a občanskoprávních. Například v oblasti školství došlo k podstatnému uvolnění od vlivu církve: byla zrušena povinná účast dětí a učitelů na náboženských obřadech, modlitba počátkem a koncem vyučování, učitelům bylo umožněno rozhodovat o výzdobě tříd náboženskými symboly (jednalo se samozřejmě především o odstranění křížů z učeben), byl zrušen tzv. celibát učitelek, od roku 1922 mohli rodiče své děti odhlásit z povinného náboženství

na okresních úřadech).² V oblasti manželského práva byly prosazeny rozvody manželství a občanský sňatek se stal fakultativním, tj. platným byl jak církevní, tak i občanský sňatek. Dále bylo povoleno pohřbívání žehem, které do té doby bylo zakázáno. Schválen byl také tzv. „kazatelnicový zákon“, který kněžím pod trestem vězení zakazoval kritizovat při kázáních platné či navržené zákony, doporučovat či kritizovat určité politické strany nebo organizace, volební kandidáty či politický tisk.³

Rovněž z tohoto důvodu bylo pro českou církev nevyhnutelné ovlivňovat politické dění v Československé republice, spolupodílet se na činnosti českých katolických stran. Záhy po vzniku republiky, roku 1918, se dvě dosavadní významné české katolické strany, katolickónárodní a křesťanskosociální strana, sloučily v stranu jedinou – Československou stranu lidovou. Jelikož nám na tomto místě nejde o české politické katolické strany, ale spíše o katolickou církev jako takovou, uvedme pouze, že Československá strana lidová získala v nově vzniklé republice poměrně důležité postavení, že se v letech 1921–1938 bez její účasti neobešla žádná vládní koalice a že za druhé světové války se její předseda, msgr. Jan Šrámek, stal dokonce předsedou exilové vlády v Londýně. Souhlas ostatních koaličních stran s účastí lidovců ve vládách neplynul však z nějakého jejich filokatolicismu, ale samozřejmě spíše z potřeby zajistit si většinu v parlamentě, jež by se bez lidové strany velmi těžko hledala. Vzhledem k výše uvedenému – vzhledem k tomu, že přes probíhající proces sekularizace a liberalizace zůstávala většina obyvatel Československé republiky alespoň matrikově katolíky a že se řada představitelů katolické církve výrazně spolupodílela na vedení Československé republiky,⁴ musela se česká politická reprezentace chovat ke katolické církvi realisticky. Výrazem realismu české politické reprezentace bylo například rychlé navázání diplomatických styků s Vatikánem. Přestože k papežství nepocítovali mužové hradu žádné zvláštní sympatie a tento vztah bychom mohli označit (stejně jako v případě jejich vztahu k českému katolicismu) spíše jako chladně korektní, usilovali o zlepšení vztahu mezi Československem a Vatikánem. Výrazem těchto zájmů bylo pak navázání diplomatických styků. Na jaře 1920 bylo zřízeno vyslanectví Československé republiky

² Iva Koucká, David Papajik (ed.), *Politický katolicismus v nástupnických státech Rakousko-Uherské monarchie v letech 1918–1938*, Olomouc 2001, s. 20.

³ Tamtéž, s. 38.

⁴ Poměrně velký počet katolických duchovních byl ve volebním období 1920–1935 mezi poslanci a senátory: roku 1920 tvořili duchovní 19 % poslanců a 25 % senátorů, roku 1925 – 16 % poslanců a 19 % senátorů, roku 1929 – 20 % poslanců a 31 % senátorů a roku 1935 – 14 % poslanců a 27 % senátorů. Tamtéž, s. 36.

u papežské stolice (prvním vyslancem ČSR u Apoštolského stolce byl Kamil Krofta) a naopak Vatikán jmenoval prvního papežského nuncia pro Československou republiku Micaru.⁵ Po navázání diplomatických styků došlo mezi Vatikánem a československou vládou k jakémusi náboženskému provizoriu. Jak už jsem výše uvedla, v této době bylo na školách zrušeno povinné vyučování náboženství a byla zrušena povinnost církevního sňatku. Na druhé straně však stát platil i nadále kongruu,⁶ vydržoval bohoslovecké fakulty a přispíval na církevní semináře. Vážně v těchto diplomatických stycích zaskřípalo během trvání první republiky pouze jednou, v roce 1925, kdy papežský nuncius F. Marmaggi odejel z Prahy do Vatikánu na znamení protestu proti oficiální účasti nejvyšších státních představitelů na oslavách výročí mistra Jana Husa. Oslav Husova svátku se totiž 6. července 1925 zúčastnil prezident T. G. Masaryk, premiér a další členové vlády.⁷ Husovy oslavy v r. 1925 byly chápány nejen v souvislosti s těmito oslavami před deseti lety, kdy došlo k odhalení pomníku Mistra Jana Husa; ale především byly manifestací desátého výročí Husových oslav v Curychu a v Ženevě v r. 1915, kdy profesor Masaryk poprvé veřejně vystoupil s požadavkem odboje proti Rakousko-Uhersku a s požadavkem samostatnosti Československa.⁸ (Sledujeme-li chronologicky vztahy mezi Vatikánem a Československou republikou, musíme na tomto místě zmínit rozhodnutí, které vydal Vatikán roku 1925 a jímž zavedl *numerus clausus* pro duchovní, hodlající kandidovat na senátory či poslance.) Rok 1925 můžeme chápat jako rok obratu v jednáních mezi Československem a Vatikánem. Sekularizační snahy, charakterizované tažením proti římskokatolické církvi, které v Československé republice vyvrcholily v letech 1918–1920 a uhasínaly někdy mezi lety 1920 až 1925, bývají často nazývány jako hnutí „Pryč od Říma“. Po roce 1925 došlo k podstatnému zlepšení vztahů mezi Vatikánem a Československou republikou (a následně též mezi katolickou církví a státem). Československé straně vyšel Vatikán vstříc ve věci obsazení arcibiskupských stolců v Čechách a na Moravě (viz níže *Modus vivendi*), pouze formální a mírný protest vznesl proti zrušení některých církevních svátků. Československo se zase zdržovalo radikálních kroků, když například zákon o pozemkové reformě, jenž vyvlastňoval půdu velkostatků přesahující rozlohu 250 hektarů, nebyl uplatněn na pozemky ve vlastnictví církevních institucí. (Z téměř 60 000 hektarů zemědělské a 240 000 hek-

⁵ Jaroslav Cesar, Bohumil Černý, Alena Gajanová, *Církev v našich dějinách*, Praha 1960, s. 157.

⁶ Kongruový zákon se týkal zajištění platu duchovenstva a byl schválen roku 1926.

⁷ Jaroslav Cesar, Bohumil Černý, Alena Gajanová, *Církev v našich dějinách*, Praha 1960, s. 158.

⁸ *Husovy oslavy*, Československá republika, 7. července 1925, s. 1.

tarů veškeré církevní půdy, která podle pozemkové reformy propadla záboru, zůstalo téměř 85 % v rukou bývalých majitelů – různých církevních institucí.⁹⁾ Československo se rovněž snažilo ulomit hrot rozhodnutí ve věci státních svátků z března 1925 tím, že místo svátků zrušených zavedlo nové, mezi nimiž byly – vedle těch, jež se Vatikánu zamlouvat nemohly (1. máj a 6. červenec – výročí upálení Jana Husa), dva další, jejichž zavedení bylo vstřícným gestem vůči katolíkům, totiž 5. červenec (svatí Cyril a Metoděj) a 28. září (svatý Václav).

Nejvýznamnějším úspěchem v jednáních mezi Vatikánem a Československou republikou bylo však uzavření *Modu vivendi*. Dohoda *Modus vivendi* byla podepsána roku 1927 a ratifikována příštího roku. Vzhledem k tomu, že se jednalo pouze o rámcovou dohodu, nenazývala se konkordát, ale *modus vivendi* (mj. to znamenalo, že na rozdíl od konkordátu, který musí být schválen v zákonodárném shromáždění, u *modu vivendi* postačovalo schválení v ministerské radě). Text *Modu vivendi* obsahoval šest článků. Nejdůležitější byl hned první článek věnující se rozhranění diecézí. Podle něj měly být hranice československých diecézí přizpůsobeny hranicím státním. Tato otázka se týkala zejména Slovenska (případně Podkarpatské Rusi), kde rozlehlá území spadala pod správu biskupství se sídlem v Maďarsku (z menší části i naopak některé slovenské diecéze přesahovaly do Maďarska). Sjednání státních a diecézních hranic bylo pro Československo důležité i vzhledem k maďarským snahám o revizi této dohody. Velmi důležitý byl rovněž čtvrtý článek *Modu vivendi*, který upravoval jmenování biskupů.

Dalším projevem přátelského postoje československého státu ke katolické církvi byly oslavy svatováclavského milénia v roce 1929. Tyto oslavy proběhly pod záštitou prezidenta Československé republiky T. G. Masaryka a československé vlády a charakterizovala je početná účast vlády.

Zlepšení vztahů mezi Vatikánem a Československou republikou a mezi katolickou církví a státem demonstroval rovněž sjezd československých katolíků, který se konal roku 1935 v Praze. Tohoto sjezdu se zúčastnili věřící všech národů Československa a papež se na něm dal zastupovat pařížským arcibiskupem, kardinálem Verdierem. Významnost prvního celostátního sjezdu katolíků ČSR spočívala v tom, že „po několika stoletích přišel tak vysoký zástupce Svaté Stolice na půdu naší země a poprvé na půdu obnoveného neodvislého státu československého“,¹⁰ ale především znamenal tento sjezd zpečetění „konce jedná-

⁹ J. Laurová, R. Wohlgemuthová, J. Křen, J. Lisý, *Náboženství, církev, klerikalismus a naše dějiny*, Praha 1962, s. 154.

¹⁰ *Sjezd československých katolíků*, Pražské noviny, 27. června 1935, s. 1.

ní a definitivního provedení *modu vivendi*, jenž trvale upravil styky mezi Svatou Stolicí a Československou republikou¹¹. Na vrcholnou slavnost sjezdu – mši, kterou kardinál sloužil na Strahovském stadionu – přišla (vedle 350 000 věřících) celá československá vláda: byla to jakási tichá omluva za to, co se stalo o deset let dříve.

Významným ukazatelem stavu katolické církve v Československu za první republiky byl též její vztah k tzv. k židovské otázce: nejprve je ovšem třeba se ve stručnosti zmínit o charakteru vatikánské politiky k židům, která se po smrti Pia XI. výrazně proměnila. Počínaje konkordátem z roce 1933 začíná osudný dialog jeho nástupce Pia XII. s Hitlerem, který v podstatě sledoval cíl dát *příbuzné společenské struktury* pevný základ v křesťanské ideologii a nabídnout církev jako institucionální oporu autoritativního státu, jenž by ovládal politickou situaci na evropském kontinentě. Koncepce Pia XII. nebyla orientována na válku (viz encyklika *Summi Pontificatus* z roku 1939), alespoň ne ve vztahu k západním demokraciím, avšak Pius XII. v principu nebyl proti tomu, aby Hitler rozšířil svou moc na úkor „slabších“ buržoazně demokratických systémů. Je známo, že Pius XII. nikdy neoznačil Hitlera za hlavního viníka druhé světové války, nikdy se jednoznačně nepostavil na stranu západních demokracií. V pozadí jsou opět bezesporu nejen taktické zřetele udržení sympatií německého katolicismu, ale i vážné důvody *doktrinní*: výhrady Pia XII. k „pluralistické“ západní společnosti byly tak silné, že tato společnost jako by mu nestála za to, aby ji energicky bránil proti diktatuře, která do budoucnosti slibovala stát se pevným sloupem politické moci církve. Hitler sám koneckonců činil dost pro to, aby v Piovii XII. neustále vzbuzoval naděje, že šance katolické církve zdaleka nejsou ztraceny. „Zásadní dohoda“ měla být ovšem uskutečněna po válce.

Diplomacie Pia XII. nebyla tedy motivována jen úzkými náboženskými zájmy německého katolicismu, nýbrž v širším rámci především nadějí Pia XII. v možnost transformace fašistického státu ve smyslu katolické sociální doktríny, v možnost tímto způsobem vytvořit „křesťansko-demokratickou“ Evropu, a to i tehdy, když zločiny nacismu dosahovaly již míry nesnesitelné pro civilizované lidstvo. Mezi příčiny tragické orientace Pia XII. patří také jeho vypjaté konstatinovské pojetí církve; Pius XII. vycházel totiž ve svém přístupu ke světu v podstatě z otázky: jak musí být svět utvářen, aby odpovídal neměnným představám a zájmům církve? Zdá se, že až do začátku roku 1940 ovlivňoval papežův postoj přání vyhnout se každému prohlášení, jež by mohlo způso-

¹¹ Kardinál legát Verdier: *Jsem hrd na své vysoké postavení*, Pražské noviny, 2. července 1935, s. 1.

bit odklon německých katolíků od Říma (od konce června 1940 začíná mít na papežův postoj vliv další činitel, který se stává později rozhodujícím: sovětská hrozba). Například když 20. října 1939 vyjadřoval Pius XII. ve své encyklice *Summi Pontificatus* soucit s Polskem, vystříhal se výslovně odsoudit akce říše. Papež, který projevil svůj zármutek nad utrpením Polska, vyjádřil později své pohnutí nad osudem Belgičanů, Holanďanů a Lucemburčanů. Proč však mlčel, když šlo o Židy? Částečnou odpověď nám dává článek uveřejněný v *Osservatore Romano* několik týdnů před německým útokem ve Flandrech a po přepadení dvou neutrálních malých zemí, Dánska a Norska. Z uvedeného článku se zdá, že papež odsuzoval násilí a agresi otevřeně jen tehdy, když byli obětmi katolíci. Tato hypotéza není tendenční; předpokládá jen, že papež bere své pověření velmi úzce.

S tímto jevem se často setkáváme i na straně katolické církve v Československu. Přímou s antisemitskými názory vystupovali v Československu ultrapravicoví katoličtí intelektuálové, kteří své názory zveřejňovali v časopisech *Řád, Tak* a *Národní obroda*. Poukazovali zde na přirozenost a tradici českého antisemitismu a dokonce napravovali mezi českou veřejností reputaci norimberským zákonům, které prezentovali jako umírněnou podobu církevních nařízení.¹² Antisemitská propaganda katolické ultrapravice, jež vycházela z náboženských ideových kořenů a byla postavena na dogmatu žid versus křesťan, se uplatňovala v českém protektorátním tisku až do roku 1941 poměrně často. Příkladem antisemitismu mezi církevními hodnostáři je například projev msgre. Bohumila Staška na manifestaci Mladé národní jednoty v Dobříši, jehož záznam uveřejnily noviny *Večer*. Stašek v něm označil židovství a zednářství za hlavní elementy, které podvracejí a ničí křesťanství v českém národě, a vyslovil se pro založení pevného křesťanského řádu: „... je třeba zúčtovat s tím, co tento řád podvrací – zvláště zednářství a židovství.“¹³

Na druhou stranu i mezi českými katolickými knězi lze nalézt (i když poměrně zřídka) vystoupení proti antisemitismu. Jedná se například o známé vystoupení pražského kardinála Karla Kašpara proti antisemitským opatřením. Plánované zavedení protizidovských rasových zákonů v období Protektorátu vedlo totiž pražského arcibiskupa kardinála Karla Kašpara k tomu, že se, byť byl v té době již vážně nemocný, obrátil na vedení Národní jednoty listem, v němž prohlásil, že budou-li tyto židovské zákony prosazeny, odsoudí je pas-

¹² Jan Rataj, *Z druhé republiky*, Praha 1993, s. 65.

¹³ *Msgre Stašek proti marxismu, židovstvu a zednářství*, *Večer*, 21. února 1939, s. 1.

týrským listem. Proto se od nich upustilo.¹⁴ Nebo účast dominikána Silvestra Braitto,¹⁵ profesora olomouckého bohosloveckého učiliště na manifestaci na téma „Rasové zákony a demokracie“. (Tato manifestace se konala 9. října v Plo-
dinově burze v Praze. Pořádal ji Svaz Čechů-židů a zúčastnilo se jí více jak dva
tisíce lidí. Zástupci všech náboženství na ní odsoudili německé rasistické záko-
ny.¹⁶) Dalším příkladem může být rozhovor s provinciálem jezuitů Rudolfem
Mikušem, v němž požadoval vyřazení židů z hospodářského a veřejného života,
z některých povolání, z tisku, z výchovy mládeže, jinak prý „zničí celou křesťan-
skou společnost“.¹⁷ Častější příčinou protizidovského postoje katolické církve
však bylo uvědomění si skutečnosti, že po řešení „židovské otázky“ přijde zcela
logicky na řadu otázka česká. Viz kupříkladu tato citace z novin *Rozvoj*: „Udá-
losti nás naučily, že tam, kde se brojí a útočí na židy, dochází pak také k bojům
proti křesťanství. Nemůže být celkem ani jinak, neboť křesťanství navazuje pří-
mo na židovství. Časopis českého duchovenstva *Sursum* vystihl tuto dějinnou
pravdu tím, že napsal v posledním čísle toto: ‚I v nynější době vidíme, jak pro-
následování židů je prvním náznakem brzkého pronásledování křesťanství. Jak-
mile se v některé zemi obrátí lidské vášně proti židům, křesťané mohou čekat,
že brzy dojde i na ně.‘ Této pravdy měly by si všimnouti i časopisy lidovců a slo-
venských luďáků ...“.¹⁸

Obecně však platí, že český katolický tisk na projevy antisemitismu
v Německu prakticky nereagoval. Neobjevovaly se v něm žádné komentáře, žád-
ná hodnocení. Neobjevovaly se články pro ani proti antisemitismu a o židech
v Československu se nepsalo téměř vůbec.

---

¹⁴ Dominik Duka, *Vatikán a antisemitismus v nacistické éře, Teologické texty*, 1995, č. 1, s. 92. Det-
lef Brandes, *Češi pod německým protektorátem*, Praha 1999, s. 142. Livie Rothkirchenová, Eva Schmid-
tová-Hartmannová, Avigdor Dagan, *Osud židů v protektorátu 1939–1945*, Praha 1991, s. 27.

¹⁵ Český náboženský publicista prof. P. Braitto O. P. z Olomouce vystupoval proti antisemitismu opa-
kovaně. Viz např. jeho posudek na „Paulus Werk“, který vyšel ve vídeňském časopise *Die Erfüllung*,
v němž nazýval antisemitismus herezí a o němž referoval i *Rozvoj*. In: *Antisemitismus pod lupou kato-
lického kléru*, *Rozvoj*, 11. prosince 1937, s. 3.

¹⁶ Jiří Křesťan, Alexandra Blodigová, Jaroslav Bubeník, *Židovské spolky v českých zemích 1918–1948*,
Praha 2001, s. 42.

¹⁷ *Církev pro rychlé řešení židovské otázky*, *Večer*, 11. února 1939, s. 1.

¹⁸ *Po židech křesťané*, *Rozvoj*, 18. listopadu 1938, s. 4.